

Теоретичні основи дослідження проблеми самовиховання особистості в психології

Цикалюк А. Ю.

Анотація. У статті представлено теоретичний аналіз проблеми самовиховання особистості як психологічного феномену. Визначено поняттєво-категоріальний апарат та розкрито деякі сутнісні особливості процесу самовиховання. Виявлено структуру та динаміку процесу самовиховання в контексті категорії самосвідомості. Підкреслюється роль самопізнання, саморегуляції, самоставлення та самоповаги у напрямку позитивних трансформацій особистості. Встановлено, що процеси самовиховання і саморегуляції являють собою свідому практичну діяльність, спрямовану на більш повну реалізацію людиною себе як особистості. Окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: самовиховання, самопізнання, саморегуляція, особистісні зміни, самоповага.

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного суспільства доволі актуальною є потреба в освічених, вихованих членах суспільства, які б мали свідому громадянську позицію, були готові вносити вклад в розбудову нашої держави, сприяли розвитку моральних та культурних цінностей людства. Тому на даний час перед освітою гостро постала проблема виховання гідного покоління, яке б постійно прагнуло до саморозвитку та самовдосконалення.

Проблема самовиховання залишається однією з актуальних проблем сучасної психології та педагогіки. До її всебічного вивчення призводять не лише потреби науки у розробці цілісних моделей самовиховання, виявлення умов та технологій ефективних самоперетворень, але і запити суспільства, адже у природі людини закладено величезний потенціал прагнень до досконалості, бажання відповідати взірцям соціальної поведінки. Незважаючи на достатню кількість наукових наробок, проблема виховання та самовиховання характеризується відсутністю системного аналізу, а тому і досі є актуальною.

Мета статті полягає у визначенні теоретико-методологічних засад дефініції «самовиховання», виявленні деяких структурно-динамічних особливостей феномену в контексті проблем самосвідомості особистості.

Викладення основного матеріалу дослідження. Проблема самовиховання є центральним предметом сучасної психолого-педагогічної науки, яка досліджує різноманітні аспекти даного феномену. В даному контексті заслуговують на увагу роботи Ю. Орлова [8], С. Карпенчук [4], О. Ковальова [5], А. Рувинського [11], І. Беха [2], С. Рубінштейна [10] та інших. Великий внесок у розробку теоретичних засад самовиховання, розуміння його змісту та індивідуально-психологічної специфіки, зробили дослідження А. Арета [1], О. Кочетова [6], В. Ковальова [5], В. Синельнікова [12] та ін. Здійснений теоретичний аналіз психологічної літератури виявив широке концептуальне поле поняття «самовиховання». За визначенням П. Блонського, самовиховання — це свідомо діяльність, спрямована на якомога повнішу реалізацію себе як особистості [3, с. 248]. Автор зазначає, що самовиховання розглядається як управління суб'єктом своєю діяльністю, спілкуванням, поведінкою, переживаннями, спрямованими на зміну своєї особистості відповідно до усвідомлених цілей, ідеалів і переконань. Головна мета самовиховання, за автором, — це прагнення до самовдосконалення, культивуація в собі необхідних рис та якостей [3, с. 249]. Базуючись на активізації механізмів саморегуляції, самовиховання П. Блонський припускає наявність ясно усвідомлених цілей, ідеалів, особистісних смислів, які сприяють виникненню «ідеального Я». В контексті онтогенезу, як зауважує П. Блонський, самовиховання — відносно пізніє надбання психічного розвитку, пов'язане з певним рівнем самосвідомості, критичного мислення, здатності й готовності досамовизначення, та саморозкриття [3, с. 250]. Воно ґрунтується на адекватній самооцінці, що відповідає реальним здібностям людини, критичному аналізу своїх індивідуальних особливостей і потенційних можливостей. В міру підвищення ступеня усвідомленості, самовиховання стає все більш значимою силою саморозвитку особистості; знаходиться в нерозривному взаємозв'язку з вихованням, не тільки підкріплюючи, але і розвиваючи процес формування особистості.

На думку В. Синельнікова, самовиховання — це свідомо, планомірна, систематична робота над собою з метою удосконалення або формування нових якостей власної особистості, необхідних для подальшого саморозвитку [12, с. 35]. Основними принципами самовиховання, за автором, виступає: єдність виховання та самовиховання; цілеспрямованість; ціннісна спрямованість, вмотивованість тощо. Серед основних індивідуально-психологічних передумов ефективного самовиховання, автор виділяє: систему переконань, розвинуту

самосвідомість та самокритичність; потребу у самовдосконаленні, установку на зміни як психологічну готовність до активної, цілеспрямованої і систематичної роботи над собою, навички самоконтролю і т. д. [12].

В дослідженнях А. Арета, самовиховання інтерпретується з точки зору внутрішньої освітньо-виховної роботи особистості над собою, яка характеризується свідомим характером [1, с. 67]. Самовиховання передбачає цілеспрямовану участь людини у всебічному розвитку власної особистості. При цьому людина прагне сама визначити свою мету, наповнену особистісним сенсом, і досягти її. Це діяльність, що є засобом самореалізації, здійснювана за власним бажанням, усвідомлено, на рівні певних світоглядних установок. Її ефективність залежить від ступеня зацікавленості, мотивації, спрямованої на задоволення різноманітних матеріальних, соціальних і духовних потреб. Самовиховання починається з того часу, коли людина починає усвідомлювати себе як особистість, починає розуміти норми та вимоги суспільства, власні потреби і може правильно оцінювати свої вчинки [1, с. 25–28].

Не менш цікавим є тлумачення самовиховання, що надає Ю. М. Орлов. Автор вважає, що самовиховання — це цілеспрямована активність, яка забезпечує гармонійне та повноцінне життя індивіда у суспільстві [8, с. 78]. Це не особливе заняття, яке обирає людина, так як вона обирає професію, це певний тип відношень, вчинків, дій до того ідеалу, який сформувався в ході індивідуального розвитку [8, с. 79]. Головною метою самовиховання є досягнення внутрішньої гармонії, пошук сенсу життя, вирішення проблем самоактуалізації і самореалізації потенційних можливостей у суспільному житті. Процес самовиховання, як система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості включає наступні етапи: визначення сукупності рис і якостей особистості, які слід у себе сформувати; вивчення власних індивідуальних особливостей, рис характеру, які потребують виховних впливів; визначення недоліків, які потрібно перебороти; складання та реалізація програми самовиховання; самостійна робота над собою [8].

Самовиховання, як одна з вищих форм саморозвитку людини, розглядалась в працях В. Лозового. Автор зазначає, що це «... є відносно відособлена діяльність, свідомо передбачена і керована суб'єктом з метою досягнення результатів, необхідних для забезпечення інших життєвих процесів і діяльностей» [7, с. 12]. У своїй монографії «Теорія самовиховання» Л. Рувінський характеризує самовиховання

як «діяльність людини з метою зміни своєї особистості» [11, с. 15]. Дослідник зауважує, що мотивами самовиховання є бажання відповідати індивідуально сформованому взірцю, потреба діяти згідно з нормами загальнолюдської моралі та соціальними вимогами, розуміння необхідності особистісного зростання тощо. Самовиховання, як психологічне переформатування особистості є завжди цілеспрямованою діяльністю, яка мотивується внутрішньою потребою людини вдосконалювати себе, і яка у свою чергу народжується у результаті суперечностей між бажаннями і можливостями. Великого значення в процесі досягнення мети самовиховання та здолаття труднощів надається вольовим механізмам. Саме воля виступає як основний механізм процесу самовиховання, в поєднанні з потребами сприяє наближенню суб'єкта до визначеного ідеалу. Вона забезпечує саморегуляцію внутрішнього світу людини згідно зовнішнім умовам, забезпечує керування психічними станами та зміну діяльності у зв'язку з обставинами. Динаміка процесу самовиховання, за автором, складається з наступних етапів: 1) визначення в собі недоліків; 2) створення ідеалу (взірця), до якого варто прагнути; 3) аналіз свого характеру, позитивних рис, що допоможуть усунути недоліки; 4) визначення задач самовиховання; 5) складання програми самовиховання: розробка режиму, комплексу вправ тощо; 6) практична реалізація програми; 7) оцінка здійсненої роботи, аналіз перемог і невдач [11, с. 16–20].

В роботах І. Д. Беха самовиховання розглядається як «систематична і цілеспрямована діяльність особистості, орієнтована на формування і вдосконалення власних позитивних якостей та подолання негативних» [2, с. 72]. Вчений додає що, «світовий соціально-історичний досвід дозволяє визначити головну мету самовиховання як формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної і професійної діяльності в сучасному суспільстві» [2, с. 73]. Цілі самовиховання визначають його зміст, методи та засоби, оптимальна дія яких має забезпечити очікуваний результат.

Досліджуючи питання структурної організації самовиховання, науковці зазначають про існування індивідуально-психологічної системи, що складається з трьох компонентів: пізнавального (самопізнання), емоційного (самоставлення) та вольового (саморегуляція) [2].

Як зазначає С. Л. Рубінштейн, самопізнання — складний процес відкриття себе, пізнання свого внутрішнього світу, сильних і слабких

сторін своєї особистості [10]. Самопізнання розглядається як форма пізнавальної діяльності людини, в основі якої лежить процес рефлексії. Рефлексія, як специфічна для людського способу існування форма пізнавально-орієнтуючої діяльності, виражає здатність активного перетворюючого та пізнавального впливу відносно самого себе. Будучи проявом спрямованості особистості «на саму себе», рефлексія спонукає до самоаналізу, виявленню причинно-наслідкових зв'язків своїх дій та вчинків, активізує роботу над собою. Фіксуючи функціональний зв'язок між еталонами та реальним особистісним змістом, рефлексія визначає «простір саморозвитку», уявлення та напрямки власного свідомого самовдосконалення. Через рефлексію людина набуває здатність об'єктивно оцінювати власну особистість, приходиться до розуміння того, що і як потрібно змінити в собі. Рефлексія виступає своєрідним психічним підґрунтям для наступних, більш складних процесів самовиховання — самоствавлення та саморегуляції.

В дослідженнях С. Р. Пантілеєва, самоствавлення — це безпосередній феноменологічний вираз смислу «Я» для самого суб'єкта [9, с. 13]. На думку автора, воно складається із емоційного переживання і оцінки власної значущості (смислу «Я») для різних форм самореалізованості. За визначенням І. І. Чеснокової, самоствавлення — це емоційно-ціннісне ставлення до себе, один із внутрішніх процесів самосвідомості, який відображає єдність моменту самопізнання і системи переживань [13]. В контексті самовиховання, самоствавлення виступає безпосередньою детермінацією формування стандартів та еталонів власної самореалізації до яких прагне суб'єкт, дає можливість оцінити та виробити певне відношення до своїх як позитивних так і негативних рис.

В розумінні В. Г. Ковальова саморегуляція — це сукупність властивостей, які забезпечують контроль, посилення або послаблення діяльності, корекцію дій і вчинків, передбачення і планування діяльності тощо [5, с. 65]. В контексті самовиховання, саморегуляція — це свідомий самоконтроль у плануванні діяльності, що дає змогу досягти виховної мети. В умовах самовиховання саморегуляція дозволяє: визначити та прийняти необхідність довільних змін; сформулювати виховну мету, як уявну та ідеальну модель особистісних перетворень; створити програму виконавчих дій, які б наближали до ідеалу; визначити систему критеріїв успішності діяльності чи поведінки, що відповідає заданим цілям; проаналізувати реально досягнуті результати у відповідності до визначених критеріїв або стандартів. Загалом, саморегуляцію можна охарактеризувати як

складний, функціональний механізм, що підтримує управління активністю індивіда на шляху до особистісних змін. Активізація та пролонгація механізму ауторегуляції в площині самовиховання забезпечується такими прийоми як: самопідбадьорювання, самонаказ, самообмеження самонавіювання і т. д. [5, с. 72–75].

В структурній моделі самовиховання, яка інтегрована відповідно до контексту «Я», свою функціональну присутність виявляє, на наш погляд, і феномен самоповаги. Самоповага — це стійка риса або ставлення індивіда до себе, що виявляється в схваленні або несхваленні на свою адресу, або як судження про власну значимість та корисність. Самоповага — узагальнена характеристика людини на предмет того, що вона має такі позитивні духовно-моральні якості, які відповідають соціальним очікуванням. Самоповага особистості, виражає потребу людини у високій оцінці та визнанні себе суспільством. Низький рівень самоповаги може активізувати процеси індивідуальних трансформацій на предмет саморозвитку здібностей або формування позитивних якостей, що відповідають уявленням про ідеальне «Я».

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведений теоретичний аналіз феномену самовиховання особистості засвідчує складність та багатоаспектність його дослідження. Було визначено дефініції даного поняття, розкрито психологічну сутність та деякі особливості феномену. Виявлено структурно-динамічні характеристики процесу самовиховання у контексті категорії самосвідомості. Проведений теоретичний аналіз проблеми не дає її вичерпного вивчення і актуалізує необхідність подальшого, більш ґрунтового та системного дослідження. Напрямок наукової розвідки може бути спрямований на створення цілісної моделі феномену та визначення основних психологічних детермінант ефективного самовиховання.

Список використаної літератури

1. Арет А. Я. *Очерки по теории самовоспитания*. Москва: Знание, 1981. 124 с.
2. Бех І. Д. *Особистісно-орієнтований виховний процес — сходження до людяності*. Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні 1992–2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. Харків : ОВС, 2002. Т. 2. С. 69–83.
3. Блонский П. П. *Избранные педагогические произведения*. Москва : Академия, 1991. 696 с.

4. Карпенчук С. Г. *Самовиховання особистості* : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 216 с.
5. Ковальов В. Г. *Воспитание и самовоспитание*. Москва : Мысль, 2006. 354 с.
6. Кочетов А. И. *Психолого-педагогические основы самовоспитания*. Москва: Знание, 1994. 363 с.
7. Лозовой В. А. *Самовоспитание личности*. Харьков: Основа, 1991. 207 с.
8. Орлов Ю. М. *Самопознание и самовоспитание характера. Беседы психолога со старшеклассниками*. Москва: Просвещение, 2007. 224 с.
9. Панталеев С. Р. *Методика исследования самоотношения*. Москва: Смысл, 1993. 32 с.
10. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 712 с.
11. Рувинский Л. И. *Самовоспитание школьников*. Москва: АСТ. ИНП, 1996. 265 с.
12. Синельников В. М. Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості. *Педагогіка і психологія*, 2005. № 3 (48). С. 34–41.
13. Чеснокова И. И. *Проблемы самосознания в психологии*. Москва: Наука, 1977. 144 с.

References

1. Areth, A. Ya. (1981). *Ocherki po teorii samovospitaniya* [Essays on the theory of self-education]. Moskva: Znanie. 124 s. [in Russian]
2. Bech, I. D. (2002). *Osobystisno-orijentovanyj vyhovnyj process — shodzhnnya do ljudjanosti* [Person-oriented educational process — the ascent to humanity]. Rozvytok pedahohichnoyi i psykhohohichnoyi nauky v Ukrayini 1992–2002 : zb. nauk. prats' do 10-richchya APN Ukrayiny. Kharkiv : OVS, T. 2. S. 69–83. [in Ukrainian]
3. Blonsky, P. P. (1991). *Izbannye pedagogicheskie proizvedeniya* [Selected pedagogical works]. Moskva: Academy. 669 s. [in Russian]
4. Karpenchuk, S. G. (1998). *Samovykhovannia osobystosti* [Self-education of personality]. Kiev: IZMN. 216 s. [in Russian]

5. Kovalov, V. G. (2006). *Vospitanie i samovospitanie* [Education and self-education]. Moskva : Mysl'. 354 s. [in Russian]
6. Kochetov, A. I. (1994). *Psihologo-pedagogicheskie osnovy samovospitaniya* [Psychological and pedagogical foundations of self-education]. Moskva: Znanie. 336 s. [in Russian]
7. Lozova, V. A. (1991). *Samovospitanie lichnosti* [Self-education of personality]. Kharkov: Osnova. 207 s. [in Russian]
8. Orlov, Y. M. (2007). *Samopoznanie i samovospitanie haraktera. Besedy psihologa so starsheklassnikami* [Self-knowledge and self-education of character. Conversations of a psychologist with high school students]. Moskva : Prosveshenie. 224 s. [in Russian]
9. Pantileev, S. R. (1993). *Metodika issledovaniya samootnosheniya* [Methods of self-study]. Moskva : Smysl. 32 s. [in Russian]
10. Rubinstein, S. L. (2000). *Osnovy obshej psihologii* [Fundamentals of general psychology]. St. Petersburg: Peter. 712 s. [in Russian]
11. Ruvinsky, L. I. (1996). *Samovospitanie shkolnikov* [Self-education of schoolchildren]. Moskva : AST. INP. 265 s. [in Russian]
12. Sinelnikov, V. M. (2005). Samovykhovannia iak diial'nist' i joho psykholohichni osoblyvosti [Self-education as activity and its psychological features]. *Pedagogika i psihologiya*, 3 (48). S. 34–41. [In Ukrainian]
13. Chesnokova, I. I. (1977). *Problemy samosoznaniya v psihologii* [Problems of self-consciousness in psychology]. Moskva : Nauka. 144 s. [in Russian]

Цикалюк А. Ю.

Теоретические основы исследования проблемы самовоспитания личности в психологии

Аннотация. В статье представлено теоретический анализ проблемы самовоспитания личности как психологического феномена. Было представлено понятийно-категориальный аппарат, раскрыто некоторые сущностные особенности процесса самовоспитания. Выявлено структуру и динамику процесса самовоспитания в контексте категории самосознания. Подчеркивается роль самопознания, саморегуляции, отношения к самому себе, самоуважения в направлении позитивных трансформаций личности. Установлено, что процессы самовоспитания и саморегуляции являются осознанной практической деятельностью, которая направлена на более полную реализацию человеком себя как личности. Обозначены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: самовоспитание, самопознание, саморегуляция, личностные изменения, самоуважение.

Тsykaluk A. Y.

Theoretical basis of the study of the problem of self-education of personality in psychology

Abstract. This article, which based on the theoretical justification of scientific literature, presents a theoretical analysis of the problem of person's self-education. There was determined the conceptual categorical apparatus and also some essential features of the process of self-education were revealed. The structure and dynamics of self-education's process in the context of the category of self-awareness are revealed. The role of self-knowledge, self-regulation, self-alignment, self-esteem in the direction of positive personality transformations is especially emphasized. It was established that the processes of self-education and self-regulation are conscious practical actions which are aimed at a more complete realization by a human of himself as a person. Prospects for further research are outlined.

Keywords: self-education, self-knowledge, self-regulation, personal changes, self-esteem.

Цикалюк Анастасія Юріївна,

факультет іноземних мов

Криворізький державний педагогічний університет

Кривий Ріг, Україна

diamands11@gmail.com

Науковий керівник:

Даценко Оксана Анатоліївна,

асистент

Криворізький державний педагогічний університет

Кривий Ріг, Україна